

«Հայկական քաղաքակրթությունը որպես բեկումնային նախագիծ»

XXI-րդ դարը նոր մարտահրավերներ է ներկայացնում մեզ՝ հայերիս, եւ դրանց արձագանքելու համար անհրաժեշտ է ունենալ մի քանի հիմնաքարային հարցերի պատասխաններ, որոնք ուղենիշ կլինեն մեր մարտավարավորության մշակման համար: Հատկապես կարեւոր են աշխարհայացքային հարցադրումները՝ կապված քաղաքակրթության հետ: Արդյո՞ք Հայաստանն ու հայ ժողովուրդը հանդիսանում են ուրույն (լոկալ) քաղաքակրթության կրող: Հատկապես ո՞ր երկրի կամ մշակույթների հետ է առավել փոխազդվել հայությանը (դրական եւ բացասական առումներով): Արեւմտյան ո՞ր արժեքներն են համահունչ մեր ազգային նկարագրին, որո՞նք են հակասում՝ վտանգելով մեր ազգային անվտանգությանը: Կարո՞ղ է արդյոք Հայաստանը պահպանելով իր ինքնությունը, չհնտեգրվել առավել խոշոր քաղաքակրթական համակարգերին եւ սուկ քաղաքակրթությունների երկխոսություն վարել: Սա է քաղաքակրթությանն առնչվող հարցերի ոչ լրիվ շարքը, որոնց կփորձենք պատասխանել այս հոդվածում:

Հարցի բարդությունը նրանում է, թե ինչ սահմանում ենք տալիս քաղաքակրթություն հասկացությանը եւ ինչ նպատակով օգտագործում այն: Մորգանն ու Էնգելսը քաղաքակրթությունը սահմանել են որպես բարբարոսությանը հաջորդած հասարակական զարգացման փուլ: Մարքսիզմ-լենինիզմն այս հասկացությունն օգտագործել է պատմությունը դիալեկտիկական մատերիալիզմի տեսանկյունից պարբերաշրջանների կամ փուլերի բաժանելու համար, այսինքն՝ այդ եզրը կիրառել է գոյաբանության շրջանակներում: Տվյալ համատեքստում քաղաքակրթությունը սահմանվում էր որպես հասարակական եւ քաղաքական կացություն, ինչպես նաեւ հոգեւոր զարգացման հայտանիշների համախմբություն, որը մարդկային հասարակության զարգացման բարձր մակարդակով տարբերվում էր նախնադարյան վիճակից: Եթե քաղաքակրթությունը դիտարկենք որպես աշխատանքի բաժանման եւ արտադրության սպառման եւ բաշխման ռացիոնալացման հետ կապված նյութական եւ հոգեւոր մշակույթի հասարակական զարգացման աստիճան, ապա կարելի է պնդել, որ Հայաստանը եւ հայությունը համաշխարհային քաղաքակրթության մաս են:

Քաղաքակրթություն հասկացության մեկ այլ համատեքստ երեւան է եկել 18-րդ դարում՝ մշակույթ հասկացության հետ սերտորեն կապակցված: Ֆրանսիացի իմաստասեր-լուսավորիչները քաղաքակրթ են համարել բանականության եւ արդարամտության սկզբունքների վրա հիմնված հասարակությունը: Գոյություն ունի տեխնաձին քաղաքակրթության հասկացություն, որի ներքո հասկացվում է հանրությունը, որին բնորոշ է բնությունն ի շահ իրեն փոխակերպելու ձգտումը եւ անհատական գործունեության ազատությունը, ինչն էլ որոշում է անհատի հարաբերական անկախությունը սոցիալական խմբերից: **Կարելի է ասել, որ Հայաստանը քաղաքակրթություն վերադարձավ անկախություն ձեռք բերելուց հետո, երբ ներդրվեցին մասնավոր սեփականությունը եւ այլ հիմնական ժողովրդավարական ինստիտուտները:** Արեւմտյան քաղաքակրթությունը

բնորոշվում է որպես քաղաքակրթության տեխնաձին կողմի հաջող զարգացման նախադրյալներ ունեցող Արեւմտյան Եվրոպայի, ԱՄՆ-ի եւ Կանադայի զարգացման գործընթաց:

Ավանդական քաղաքակրթությունն ասելով սովորաբար հասկացվում է հասարակություն, որին բնորոշ է բնական գոյապայմաններից կախվածության բարձր աստիճան, ինչպես նաեւ անհատի ամուր կապ իր սոցիալական խմբի հետ: Իսլամի հիման վրա կառուցված հասարակությունները սովորաբար նման քաղաքակրթություններին են վերագրում: Հայտնի է մեկ այլ սահմանում եւս, ըստ որի քաղաքակրթություն է սեփական ճակատագրի միասնականությունը ընդունող մարդկանց գերակա մեծամասնությունը: Քաղաքակրթության գաղափարը միասնական ճակատագրի գաղափարն է: Ակնհայտ է, որ տվյալ բնորոշման համատեքստում հայությունը համարվում է քաղաքակրթություն:

Ավանդական պատկերացումների համաձայն, հակամարտություններում եւ պատերազմներում պարտություն կրած պետությունները /ազգերը/ համարվել են պատմությունից, քաղաքակրթական գործընթացներից դուրս: Նրանց վերադարձը քաղաքակրթություն կապվել է քաղաքական անկախության վերականգնման հետ:

Հետեւաբար, երբ քննարկվում է, թե համարվում է Հայաստանը/հայությունն առանձնահատուկ տեղային քաղաքակրթություն, կարելու է այն համատեքստը, որի շրջանակներում մենք դիտարկում ենք հարցը: Եթե պատմությունը դիտարկում ենք որպես քաղաքակրթությունների մրցակցություն եւ երկխոսություն, ապա պատմական համատեքստից դուրս են մնում այն ազգերը, որոնք կորցնում են պատմամշակութային ինքնորոշման ունակությունը: Այդ ունակության կորստյամբ մենք դուրս ենք մնում պատմության ընթացքից, վերածվում ենք ուրիշ քաղաքակրթությունների, թափոնների, գուցե՝ ինչ-որ առումով օգտագործելի, բայց մեծ մասամբ՝ անպիտան:

Արդի աշխարհատարածքային տիրույթում քաղաքակրթություն ասելով հասկանում ենք հասարակության լիարժեքության եւ համակարգայնության աստիճանի հասած պատմամշակութային ինքնորոշումը, այլ կերպ ասած՝ հասարակության մշակութաբանական էությունը (միջուկը): Լիարժեքության եւ համակարգայնության վիճակի հավակնելու համար հայությունը պետք է համապատասխանի քաղաքակրթություններին հարիւր հետեւյալ չափանիշներին.

- ուրիշ քաղաքակրթությունների հետ հարաբերվելու արդյունքում արժանանալ ճանաչման նրանց կողմից որպես ինքնուրույն սուբյեկտ՝ որը վեր է ազգի, տարածքի եւ պետության շրջանակներից,

- ազգի յուրատեսակ, անգուգական, դեպի ապագա ուղղորդված ներուժի գոյություն,

- պատմական ժառանգությունը պահպանելու կարողություն, սեփական պատմության առկայություն եւ միասնական ճակատագիրը կիսելու զգացողություն,

- արժեքային չափանիշներ կրողների հաստատական զանգվածի առկայություն,

- վարքի չափօրինակներ եւ արժեքային չափանիշներ վերարտադրելու ունակ էլիտայի առկայություն,

- օտարի վարքուբարքը «մարսելու» կարողություն:

Պետականության ձեռքբերմամբ Հայաստանը վերադարձավ պատմություն՝ քաղաքակրթության մասին հին պատկերացումների համատեքստում: Պատմությունը որպես քաղաքակրթությունների մրցակցություն եւ երկխոսություն որակելու մեր մեկնությամբ մենք առայժմ գոյություն չունենք որպես քաղաքակրթություն: Մենք ներկայացուցիչն ենք ինչ-որ ժամանակ գոյություն ունեցած եզակի քաղաքակրթության, բայց այսօր ամենեւին էլ քաղաքակիրթ ազգ չենք:

Միեւնույն ժամանակ, քաղաքակրթությունը, որպես մշակութաբանականորեն ինքնորոշվող էություն՝ դինամիկ փոփոխվող համակարգ է. դա նշանակում է, որ ամեն մի քաղաքակրթություն ապրում է առաջընթաց կամ հետընթաց: Հզոր ազգերը ընդունակ են մարսել դրսից ներհոսող ազդեցությունները եւ նորմերը կամ դրանք սեփական քաղաքակրթական էությանը (միջուկին) հարմարեցնելով եւ դրանով իսկ ամրապնդվելով, կամ վանելով օտարը եւ կործանարարը: Թույլ ազգերի մոտ, օտար նորմերի ներգործությամբ, տեղի է ունենում միջուկի փոփոխություն, ինչն էլ հանգեցնում է ինքնորոշման կորստյան եւ ուժացման այլ քաղաքակրթություններին:

Որպեսզի հասկանանք, թե ինչպես է մեկ քաղաքակրթությունն ազդեցություն թողնում մեկ ուրիշ քաղաքակրթության վրա, պետք է պարզաբանենք քաղաքակրթական միջոցները, հմտությունները եւ գիտելիքները հաղորդելու եղանակները:

Կարծում եմ, որ հիմնական հաղորդակներն են.

- պետությունը՝ որպես հասարակական ինստիտուտ, որը նորմատիվ - օրենսդրական մակարդակով ինստիտուտայնացնում է վարքի կանոնները,

- գիտությունը, գիտատեխնիկական առաջընթացը՝ որպես մարդու եւ հանրության կենսապայմանների նորարարական փոփոխությունների հզոր միջոց,

- արվեստը՝ որպես հանրության պատմական հիշողության պահպանման եւ փոխանցման ձեւ,

- էլիտան՝ որպես կենսակերպ եւ վարվելակերպ սահմանող ու դրանց վերիմաստավորող,

- եկեղեցին՝ որպես կենսական ուղենիշների, աշխարհի հոգեւոր անաղարտ նկարագրի եւ բարոյականության չափանիշների ժառանգականությունն ապահովող սոցիալական ինստիտուտ:

Այս հաղորդակային ուղիներով փոխանցվում է մտածողության եւ վարքի որոշակի կողմ, եւ եթե ազգը չունի կամ նրանում չափազանց թուլացել են սեփական հաղորդակները, այլ, ավելի ուժեղ քաղաքակրթությունների ազդեցությունն անխուսափելի է:

Հայաստանում, չունենալով պետական համակարգի միջոցով սեփական չափորոշիչներ կերտելու կարողություն, մենք ընդունում ենք եվրոպականները: Հետեւաբար, Եվրամիության անդամ դառնալու Հայաստանի ձգտումը հարկավոր է դիտարկել որպես մարտավարական խնդիր՝ գիտակցելով ռազմավարական հեռանկարում ինքնորոշման ունակությունը կորցնելու վտանգավորությունը: Նման վտանգավորությունը չգիտակցելը, հաջորդելով կոմունիստական ժխտողականությանը, կարող է ծնունդ տալ նոր ախտի՝ կյանքի հանդեպ սպառողական վերաբերմունքի, հոգեւորի ժխտման: Եվ միակ իմաստն այդ շարժման մեջ, սեփական ետը կորցնելու պարագայում, «ոսկե միլիարդի» մեջ ընկնելու ձգտումն է:

Գիտության եւ գիտատեխնիկական առաջընթացի շնորհիվ մենք մասնակիցն ենք դառնում հզոր գլոբալացման գործընթացի, որը ջնջում է քաղաքակրթական սահմանները, կամ որեւէ մեկ քաղաքակրթության ձեռքին դառնում մյուս քաղաքակրթություններին կառավարելու գործիք: Այսօր մենք ականատես ենք լինում ամերիկանացման գործընթացին հիմնականում հենց գիտության, գիտատեխնիկական առաջընթացի միջոցով:

Արվեստը պատմական որոշակի փուլում գտնվել է հիմնական համաշխարհային միտումների ազդեցության ներքո: Այսօր հայ արվեստը զարգանում է արեւելքի եւ արեւմուտքի ազդեցություններով: Սակայն արվեստը քաղաքակրթական հաղորդակի կարեւորություն է ստանում այն ժամանակ, երբ քաղաքակրթական-մշակութաբանական էությունների ներգործությամբ ծնվում են համաշխարհային գլուխգործոցներ:

Էլիտան այսօր պառակտված է եւ ի վիճակի չէ մշակել արժեքային չափանիշներ եւ բարոյականության նորմերի ամբողջական համակարգ: Սա հանգեցնում է նրան, որ պառակտված հասարակությունում տեղ են գտնում վարքի իրարամերժ դրսեւորումներ:

Եկեղեցին միակ կառույցն է, որ հարյուրամյակների բովում անփոփոխ պահած հոգեւոր նկարագրի շնորհիվ պահպանում եւ կարող է ապահովել հայության եզակի, ամբողջական, հիմնական դավանանքների հաղորդումը: Հայ հասարակությունում էլտայի դերը պատմականորեն միշտ էլ կատարել են եկեղեցու ներկայացուցիչները: Եկեղեցին դարեր շարունակ ապահովել է այս ժառանգականությունը, սակայն վերջին 100 տարվա ընթացքում, պատմական հանգամանքներից ելնելով, կտրված է եղել լայն հասարակայնությունից: Հասարակության նոր ինստիտուտայնացումը, որ տեղի է ունեցել վերջին տասնհինգ տարում, հաշվի չի առել մեր ազգի այս առանձնահատկությունը եւ, որպես հետեւանք, հոգեւոր էլիտայի տեղն ազատ է:

Ըստ էության, հենց էլիտան է համարվում նորմերի եւ արժեքների հիմնական հաղորդակը. արժեքներ, որոնք արտապատկերվում են քաղաքակրթության մեր տեսապատկերում, եւ էլիտան պետք է ապահովի դրանց հարմարեցումը եւ հանդես գա որոշակիորեն սահմանափակում կատարողի դերում: Էլիտայի մոտ այս գործառույթի բացակայությունը բերում է նրան, որ զանազան, հաճախ մեզ համար օտար նորմերը

ուղղակիորեն արմատավորվում են մեր կյանքում, շրջանցելով արգելանքները, եւ Հայաստանը վերածում գավառի (հիմա կարելի է խոսել եվրոպական գավառի վերածվելու միտման մասին): (Մեր սահմանամբ, գավառականությունը բնորոշ է այն հասարակությանը, որն ի վիճակի չէ պահպանել, կերտել, արդիականացնել եւ զարգացնել վարքի սեփական նորմերը, արժեքային չափանիշները, եւ հարկադրված է կողմնորոշվել դեպի օտարը):

Մյուս կողմից միանշանակ է, որ արեւմտյան արժեքները, որոնք բխում են քրիստոնեական աշխարհընկալումից, որպիսիք են պատիվը, ազատությունը, արդարությունը եւ բարոյականությունը, ընդունելի են մեր հասարակության համար: Եկեղեցու շնորհիվ էր, որ իրականում հատկապես հայերին հաջողվեց պահպանել եւ հազարամյակների բովով անցկացնել եւ հասցնել քրիստոնեական խոսքը՝ նախաստեղծ տեսքով, ինչը հետագայում կարող է մեզ ընձեռել Քրիստոսի հավերժական ժառանգությունը նոր դարաշրջանի միտումների հետ ներդաշնակեցնելու պատեհություն:

Մեր հանրության առանձնահատկություններից է այն, որ մենք գտնվում ենք ոչ միայն արեւմտյան, այլեւ արեւելյան արժեքների ազդեցության ներքո, որոնց մասին մենք հաճախ մոռանում ենք: Այդ իսկ պատճառով, ուզում եմ մեջբերել Վ. Բյուսովից, ով գրում էր. «Երկու ուժ, երկու հակադարձ սկիզբ հազարամյակներ շարունակ խաչվելով, միահյուսվելով եւ ձուլվելով ինչ-որ նորի, ամբողջականի, ուղղորդում էին Հայաստանի կյանքը եւ կերտում նրա ժողովրդի բնավորությունը. արեւմուտքի սկիզբը եւ արեւելքի սկիզբը, Եվրոպայի ոգին եւ Ասիայի ոգին: Գտնվելով երկու աշխարհների սահմանագծին, մշտապես հանդիսանալով ժողովուրդների բախման ասպարեզ, իրադարձությունների զարգացման արդյունքում ներգրավվելով պատմության մեծագույն հորձանուտներում, Հայաստանի համար ճակատագրի կամոք վերապահված էր կատարել հաշտարարի դեր երկու տարբեր մշակույթների միջեւ. այն մշակույթի, որի հիման վրա աճեց ամբողջ քրիստոնեական արեւմուտքը եւ այն մշակույթի, որը մեր օրերում ներկայանում է որպես մահմեդական Արեւելք: Հայաստան՝ Եվրոպայի եւ Ասիայի ավանգարդ. վաղուց առաջարկված այս ձեւակերպումը ճիշտ բնորոշում է հայ ժողովրդի դրությունն աշխարհում: Հայ ժողովրդի պատմական առաքելությունը՝ ներշնչված իր զարգացման ամբողջ ընթացքով, հետեւյալն է՝ փնտրել եւ գտնել Արեւելքի եւ Արեւմուտքի համադրությունը»:

Այս առումով չափազանց կարեւորվում է այն հարցը՝ արդյո՞ք մենք կարող ենք չինտեգրվել խոշոր քաղաքակրթություններին, այլ՝ վարել քաղաքակրթությունների երկխոսություն: Կարծում եմ, որ մենք ոչ թե կարող ենք, այլ՝ ուրիշ ընտրություն չունենք, եթե ուզում ենք պահպանել մեր ինքնօրինակությունը:

Յուրաքանչյուր քաղաքակրթություն որպես հասարակական-պատմական զարգացման առանձնահատուկ ձեւ ունի իր, մյուսներից տարբերվող մշակութաբանական եւ արժեքային կողմնորոշիչներ եւ

ճշմարտության մասին պատկերացումներ: Ինչը ճշմարիտ է մեկ քաղաքակրթության համար, կարող է սխալ լինել մյուսի համար, այսինքն՝ ճշմարտության չափանիշ է համարվում հասարակական-պատմական պրակտիկան, որն էլ եւ տարբերակում է քաղաքակրթությունները: Տարբեր քաղաքակրթություններում արդարություն, ազատություն հասկացությունները ունեն տարբեր բովանդակություններ, իսկ բարոյականության եւ վարքի նորմերը բացարձակապես տարբեր են, ավելին՝ միմյանց բացառող: Բայց սրանից կարելի է հետեւություն անել, թե մի քաղաքակրթությունը պետք է գերակայող լինի մյուսի նկատմամբ, հարկադրի փոխել իր ուղենիշները, ինչն այսօր բավականին հաճախ տեղի է ունենում: Միանշանակ՝ ոչ, քաղաքակրթությունների երկխոսության հիմքում պետք է ընկած լինի այդ տարբերությունները հասկանալը եւ գոյակցության փոխընդունելի ձեւեր փնտրելը:

Հայության համար քաղաքակրթական ինքնորոշման խնդրի լուծում պետք է լինի էլիտայի կողմից անցյալի վերիմաստավորումը, ինչը մեզ հնարավորություն պետք է տա երեւան հանել ինքնության եզակիությունը, որի շնորհիվ հայերն ապրել են ամենաբազմազան կրոնական դավանանքներ եւ տնտեսա-մշակութային կացութաձեւեր ունեցող քաղաքակրթություններում՝ ընդ որում պահպանելով իրենց ազգային ինքնությունը եւ դրանով իսկ կերտելով քաղաքակրթությունների երկխոսության ու խաղաղ գոյակցության բանաձեւեր: Առաջ է գալիս զարգացման ինքնություն ճանապարհ փնտրելու, ցեղասպանության հանգեցրած հիմնապատճառները վերիմաստավորելու, այլ քաղաքակրթությունների հետ գոյակցելու սեփական ուսմունք մշակելու անհրաժեշտությունը: Քաղաքակրթությունների հետ գոյակցելու սեփական ուսմունքն ի ցույց աշխարհի դնելը կդառնա հայ ժողովրդի հիմնական առաքելությունը 21-րդ դարում:

Գոյակցության այս ուսմունքի մշակման բանալին Օգոստոս Երանելու հայտնի ձեւակերպման մեջ է. «Միասնություն՝ առաջնայինում, ազատություն՝ երկրորդականում եւ սեր՝ ամեն ինչում»: Ավելի հստակ դա երեւում է Հայոց Եկեղեցու պատմության ուսումնասիրությունից: Հայոց եկեղեցու պատմության էությունը նրանում է, որ եկեղեցին սկզբնական տեսքով է պահպանել հիմնական ավետարանչական դավանությունները՝ տոգորված քրիստոնեական մաքրեմաքուր ազատականությամբ:

Հայոց առաքելական եկեղեցում, ի տարբերություն քրիստոնեական մյուս ուղղությունների, ընդունված է դոգմատիկ հիմնադրությունների նվազագույն գործադրություն, փոխարենը՝ վարդապետություններ զարգացնելու առավելագույն հնարավորություններ: Հայոց եկեղեցին դրա շնորհիվ միշտ ներթափանցված է եղել համբերատարության ոգով ինչպես իր հոտի, այնպես էլ այլ հավատքի ներկայացուցիչների հանդեպ: Եվ թեեւ նման գրկաբացությունը եկեղեցուն վնաս է պատճառել եւ դյուրացրել ուրիշ եկեղեցիների քարոզչությունը իր որդիների շրջանում, այն «...ինքն իրեն հաշիվ տվել է իր հանդուրժողականության խորտակիչ հետեւանքների համար, սակայն, ի հեճուկս նման դառը փորձի, հավատարիմ է մնացել

աստվածաբանական եւ եկեղեցական ազատականության սուրբ կանոններին: Այն դրանք պահպանել է եւ հետայսու էլ կպահպանի անձեռնմխելիորեն: Եվ եթե Հայոց Եկեղեցուն հաջողվի ի կատար ածել եկեղեցիների հաշտեցման գործը, ինքնին հնարավոր եւ հավանական մի բան, ապա այն իրավամար կարող է դրանով հպարտանալ, ինչպես կհպարտանար վաստակած փառքով» (արքեպիսկոպոս Մաղաքիա Օրմանյան):

Մեր ինքնության եզակիությունը նրանում է, որ մենք անցել ենք փորձություններով եւ դրանց միջից դուրս ենք եկել առավել կենսունակ: Վերջին հաշվով, փորձությունները հայերին ներարկել են հաստատականություն՝ չհրաժարվել իրենց հիմնական դավանանքներից, կենսակերպից, եւ առհասարակ՝ աշխարհընկալումից: Որքան էլ տարօրինակ է, հայության էությունն այն է, որ մենք ծայրեծայր տոգորված ենք ազատության եւ արդարության անջնջելի նուրբ զգացումով:

Բազմաթիվ են միջերը, որոնք հայությանը թույլ չեն տալիս պարզաբանել մեր պատմական առաքելության էությունը: Մենք փորձում ենք ինքներս մեզ ապացուցել, որ ունենք ականավոր գիտնականներ, ովքեր նոր ուղղություններ են առաջադրել, որ մեր արվեստը ձեւավորել է նոր ճանապարհներ, որ մի շարք նորարարությունների ակունքում հայերն են կանգնած եղել: Նման առասպելաբանությունը հարկավոր է ազգին, երբ նա գտնվում է գոյատեւման ռեժիմում, երբ սեփական ինքնությունը պահպանելու համար մղվող պայքարում անհրաժեշտ է գտնել ուժ, եռանդ եւ խթաններ: Բայց երբ խոսքը զարգացման մասին է, նման միջերը մեզ կարող են զցել մտածողական թակարդի մեջ եւ չտալ հայ ժողովրդի էությունը բացահայտելու հնարավորություն:

Քաղաքակրթություն կարող է համարվել այն ազգը, որը գիտակցում է իր պատմական առաքելությունը: Այս առումով հայ ժողովրդի պատմական էության վերհանումը մեր առջեւ բացում է նրա առաքելությունը եւ պատասխանում է «Ինչու՞ մենք մինչեւ այժմ գոյություն ունենք, եւ ո՞րն է մեր ասելիքը աշխարհին» հարցին: Մեր ազգի համար նախասահմանված ուղին լի է եղել փորձություններով: Հաղթահարելով փորձությունները մենք ավելի ուժեղացել, կենսունակ ենք դարձել, եւ պատմական յուրաքանչյուր փորձություն մեր ենթագիտակցության եւ գենետիկ կոդի մեջ դրել է մեզ ապրել օգնող առնվազն երկու բանաձեւ.

- հավատ ազատության ու արդարության հաղթանակի նկատմամբ.
- այդ հավատը այլոց հաղորդելու ընտրյալություն եւ առաքելություն:

Այսօրվա Հայաստանի համար հիմնական խնդիրն է գիտակցել այս առաքելությունը եւ առաջարկել քաղաքակրթությունների գոյակցության բանաձեւ: Կարելի է հասկանալ, որ մենք ինքներս ենք մեզ կերտում որպես ազգ, որպես քաղաքակրթություն: Ինչպիսին ուզում ենք ինքներս մեզ տեսնել, այնպիսին էլ կլինենք: Մեր ազգին հատկապես այսօր է հարկավոր

հանդուգն ծրագիր, որը թույլ կտա կուտակել ներուժ բեկումնային
զարգացման համար: